

Grästorp 15:1 m fl, Grästorps kommun, Västra Götalands län

Arkeologisk utredning steg 1
Lägenhetsbebyggelse och gränsvallar

Annika Östlund, Anton Larsson och Oscar Jacobsson

Kulturlandskapet rapporter 2018:9

Grästorp 15:1 m fl, Grästorps kommun, Västra Götalands län

Arkeologisk utredning steg 1

Lägenhetsbebyggelse och gränsvallar

Annika Östlund, Anton Larsson och Oscar Jacobsson

Administrativa uppgifter

Fastighet: Grästorp 15:1 samt Västölet 1:14 och 1:40, Grästorps kommun, Västra Götalands län

Länsstyrelsebeslut dnr: 431-25142-2018

Uppdragsgivare: Grästorps kommun

Fältarbetsperiod: 2018-09-10 - 2018-09-17

Projektnummer: 18171

Projektansvarig: Stig Swedberg

Fältansvarig: Annika Östlund

Övrig fältpersonal: Andreas Toreld, Anton Larsson

För personalens meriter hänvisas till Kulturlandskapets hemsida.

Utredningsområdets storlek: Cirka 550 000 m²

Belägenhet i SWEREF 99 TM: Norr 6467000 m, Öst 364700 m

Höjd över havet: 60-70 meter

Arkiv: Kulturlandskapet

Dokumentationsmaterial: Mätfiler, beskrivningar, fotografier, fotolista.

Digitalt dokumentationsmaterial förvaltas av Kulturlandskapet.

Fynd: Har ej omhändertagits.

Grästorp 15:1 m fl, Grästorps kommun, Västra Götalands län**Arkeologisk utredning steg 1****Lägenhetsbebyggelse och gränsvallar**

Kulturlandskapet rapporter 2018:9

© Kulturlandskapet 2018

Författare: Annika Östlund, Anton Larsson och Oscar Jacobsson

Foton: Där fotograf ej anges är bilder tagna av fältpersonalen.

Omslagsbild framsida: Gränsvall, KUL nr 1817:3. Foto mot söder.

Bild baksida: Husgrund med spismursröse vid Skrubbesik, KUL nr 1817:1. Foto mot norr.

Orienteringskarta: Framställd av Kulturlandskapet med data från Map Maker, FMIS samt Länsstyrelsen i Västra Götaland.

Topografisk grundkarta samt plankarta: Tillhandahållen av uppdragsgivaren.

Övriga kartor och situationsplaner: Framställda av Kulturlandskapet.

Redigering och layout: Zanna Friberg

Sökord: Skaraborg, lägenhetsbebyggelse, hägnadsvall, gränsmärke

Kulturlandskapet

Ekelidsvägen 5

457 40 FJÄLLBACKA

www.kulturland.se

kontakt@kulturland.se

Innehåll

Sammanfattning	5
Inledning	6
Bakgrund och syfte	6
Utredningsområdet	6
Arkivmaterial	8
Tidigare undersökningar	9
Metod	9
Resultat	11
Natur- och kulturlandskapsanalys	11
Inventering	13
Fynd	15
Schakt, anläggningar och analysresultat	15
Tolkning och antikvarisk bedömning	18
Tidigare okända fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar	18
Kulturmiljövärden inom området	19
Troliga lägen för fornlämningar som ej är synliga ovan mark	20
Värdering av måluppfyllelsen	20
Förslag på ytterligare åtgärder inför kommande skede	20
Källor	22
Bilagor	23
Bilaga 1. Jordarter och havsnivåer (Oscar Jacobsson)	24
Bilaga 2. Fördjupad arkivstudie: Änkemannen Olof Andersson (Anton Larsson)	27
Bilaga 3. Registrerade lämningar	30

Illustration 1. Kartan visar utredningsområdet öster om Grästorp.

Grästorp 15:1 m fl, Grästorps kommun, Västra Götalands län

Arkeologisk utredning steg 1

Lägenhetsbebyggelse och gränsvallar

Sammanfattning

Med anledning av att Grästorps kommun avser att bygga ett nytt aktivitetscenter inom fastigheterna Grästorp 15:1 m.fl., har Länsstyrelsen givit Kulturlandskapet i uppdrag att utföra en arkeologisk utredning steg 1 inom området. Utredningen har bedrivits genom arkivstudier och fältinventering.

Utredningsområdet är beläget strax öster om Grästorp mellan Mjölån och Nossan, och utgörs av åkermark och skogsbeväxta partier. Omgivningarna är förhållandevis flacka med små höjdskillnader. Fornlämningarna i närområdet ger en bild av en rik järnåldersbygd.

Stora Västölet i Tengene socken och Lilla Västölet i Bjärby socken har ett gemensamt ursprung som en enda frälseägd by. Det äldsta omnämnandet är från 1419. Under historisk tid, fram till tidigt 1800-tal, har större delen av utredningsområdet utgjorts av obebyggd skogsmark. Under 1800-talet kom utredningsområdet att domineras av nyuppodlad mark och obesutten torp- och backstugebebyggelse.

Som ett resultat av utredningen har åtta lämningar mätts in. Dessa utgörs av två fornlämningar, KUL nr 1817:1 och 4, och sex övriga kulturhistoriska lämningar, KUL nr 1817:2-3 samt 5-8. Fornlämningarna utgörs av två torplämningar, och resterande lämningar av två lägenhetsbebyggelser, tre hägnader och ett gränsmärke.

Kulturmiljövärdena inom området utgörs av lämningar efter 1700-, 1800- och det tidiga 1900-talets småskaliga agrara bebyggelse och intensiva markutnyttjande. Inom utredningsområdets skogspartier syns ännu spår efter nu igenlagda åkertegar. Dessa spår utgörs främst av diken som omgärdar flata partier, men i avslutning till backstugan KUL nr 6 finns även

vallar, stensträngar och rester efter så kallade havreåkrar. De här uppräknade agrara lämningarna är relativt sentida och har inte registrerats inom ramen för utredningen. De är dock värdefulla vittnesbörd om en period i landets historia som inte är så avlägsen i tid men desto mer avlägsen vad gäller levnadsförhållanden.

Vid besiktning av åkermarken gjordes inga iakttagelser, så som fynd av flinta eller kol/skärvsten. Några omfattande stenåldersboplatser finns troligen inte inom området, men det är tänkbart att lämningar efter mer tillfälliga vistelser kan finnas kring höjdlägena i den södra delen av området. I närområdet finns däremot gott om olika typer av järnålderslämningar vilket tyder på en fast och relativt sett stor befolkning vid denna tid. Det är tänkbart att det kan finnas lämningar från metalltid i relativt flacka partier samt kring låga impediment inom området.

I det fall exploateringsplanerna kvarstår föreslår Kulturlandskapet att en arkeologisk utredning steg 2 utförs inom berört område, i form av sökschaktning och metalldetektering. Kulturlandskapet föreslår vidare att de båda fornlämningarna, KUL nr 1817:1 och 4, i första hand får kvarligga orörda. Om så inte är möjligt bör de förundersökas efter att utredningsskedet avslutats.

För fornlämningar gäller att de förutom själva lämningen även omges av ett så kallat fornlämningsområde. Fornlämningsområdet utgörs av ett så stort område på marken som behövs för att bevara fornlämningen och ge den tillräckligt utrymme med hänsyn till dess art och betydelse. Fornlämningsområdets storlek avgörs av länsstyrelsen från fall till fall.

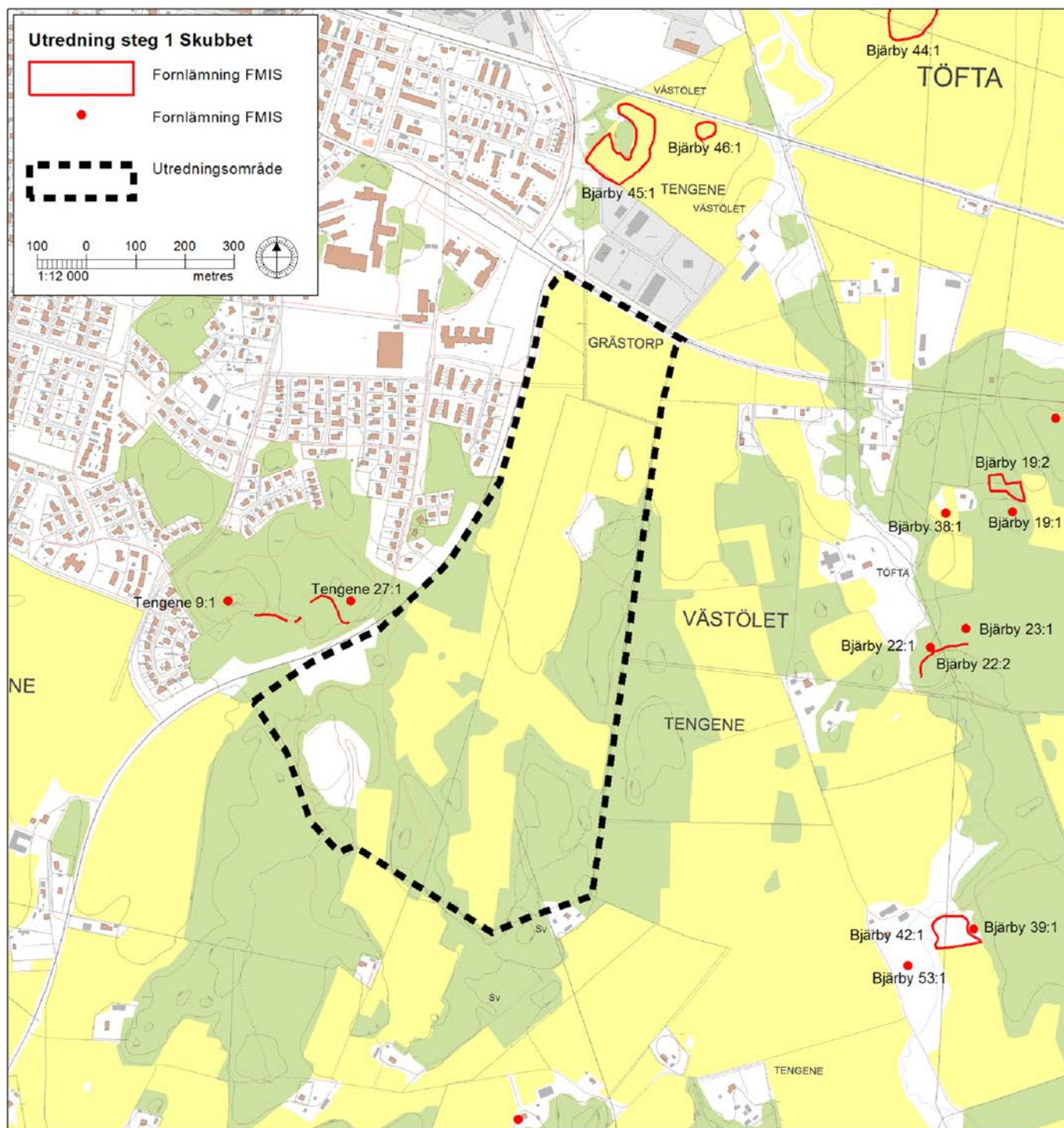

Illustration 2. Utredningsområdet med omgivningar. En del av de fornlämnings som omtalas i texten är markerade med fornlämningsnummer på kartan, ytterligare omnämnda lämningar ligger utanför kartavgränsningen.

Inledning

Bakgrund och syfte

Grästorps kommun avser att bygga ett nytt aktivitetscenter med skidtunnel inom fastigheterna Grästorp 15:1 samt Västölet 1:14 och 1:40. Länsstyrelsen har utifrån topografi och fornlämningsbild gjort bedömningen att en arkeologisk utredning steg 1 behövs för att identifiera okända fornlämningar samt troliga lägen för fornlämningar som inte är synliga ovan mark. Kulturlandskapet har fått i uppdrag att utföra denna utredning.

Frågeställningar:

- Finns okända fornlämningar inom området?
- Finns troliga lägen för fornlämningar som ej är synliga ovan mark?
- Vilka kända kultur- och fornlämningar finns inom området?
- Vilka kulturmiljövärden finns inom området?

- Vilken antikvarisk status har dessa lämningar?
- Vilka vidare arkeologiska åtgärder föreslås inför kommande skede?

Utredningsområdet

Utredningsområdet är beläget strax öster om Grästorp och väster om ett mindre vattendrag, Mjölån, och utgörs av åkermark (cirka 30 hektar) och skogsbeväxta bergspartier (cirka 25 hektar), *illustration 1 och 2*. I åkermarken finns även en del mindre åkerholmar. De skogsklädda partierna fungerar redan nu som friluftsområde, och genomkorsas av motionsspår. Grästorp är beläget cirka 5 kilometer söder om Nossans utlopp i den del av Vänern som heter Dättern. Omgivningarna är förhållandevis flacka med små höjdskillnader, *illustration 3*.

Inom utredningsområdet fanns före utredningen inga kända fornlämningar. Historiskt kartmaterial över området visar dock att det har funnits såväl torp som backstugor inom utred-

Illustration 3. Utredningsområdet är mycket flackt och utgörs av åkerytor och något mer kuperade skogspartier. Andreas står på en av de små åkerholmar som finns främst i områdets centrala del. Mot horisonten anas bebyggelsen norr om väg 47. Foto mot norr.

ningsområdet, se *illustration 5 och 6*.

Strax väster om utredningsområdet finns två stensättningar (Tengene 9:1 och 27:1). Väster om Grästorp vid Nossan finns bland annat en plats med skålgropar (Ås 65:1), en stensättning (Ås 25:1) och en flatmarksgrav (Ås 24:1). Öster om utredningsområdet i anslutning till Mjölån finns ytterligare skålgropsförekomster (Bjärby 38:1, 39:1 och 53:1), stensättningar (Bjärby 19:1, 22:1 och 23:1), fossil åker (Bjärby 19:2 och 42:1)

och en färdväg (Bjärby 22:2). Norr om området finns en flatmarksgrav (Bjärby 46:1) och en boplats (Bjärby 45:1), och ytterligare åt norr finns två runristningar (Grästorp 5:2 och Bjärby 16:1), två stora gravfält (Grästorp 4:1 och 5:1) med stensättningar och högar, en boplats (Bjärby 44:1) samt Bjärby 21:1, ett område med kolfläckar som kan vara rester av brandgravar eller härdar. I närområdet finns även en del fyndplatser, bland annat Tengene 17:1 och Tengene 18:1 söder om

Illustration 4. Utsnitt ur storskifteskartan upprättad 1784. Skogshagen som omnämns i texten är markerad med mörkgrönt på kartan. Källa Lantmäteriet.

Illustration 5. Denna kartbild visar ungefär samma utsnitt som illustration 4 och 6. Skomakars och Skrubbesik är markerade. Konturerna på skogshagen på kartan från 1784 syns ganska tydligt. Utsnitt ur laga skifteskarta upprättad 1852. Källa Lantmäteriet.

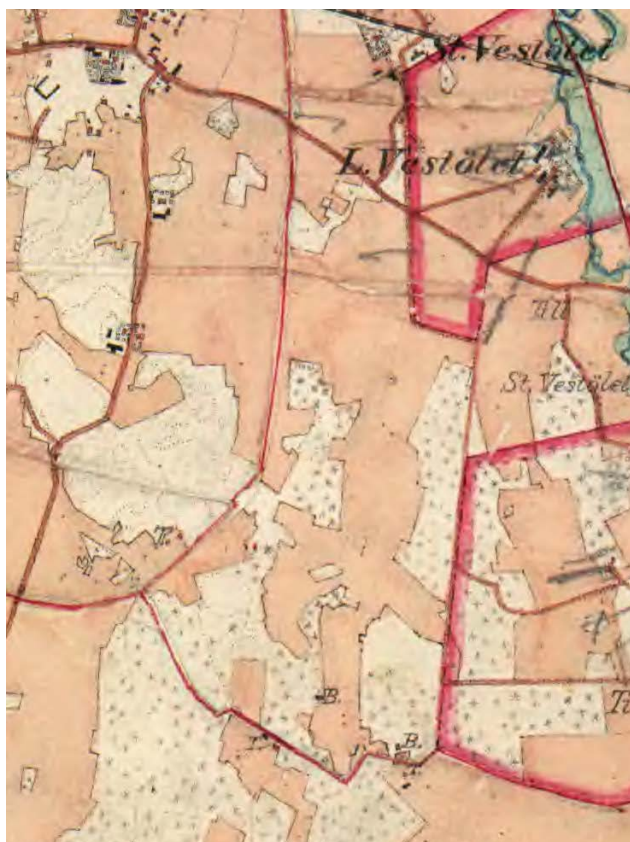

Illustration 6. Utsnitt ur häradsekonomska kartan från 1877-82 med backstugebebyggelsen markerad med "B". Källa Lantmäteriet.

utredningsområdet där en stenyxa av lihultstyp respektive en trindyxa av grönsten upphittats.¹

År 1789 påträffade bonden Lars Jansson ett sannolikt förhistoriskt guldfynd vid harvning i Lilla Västölet.² Detta hembjöds åt staten men tycks inte finnas bevarat. Det är inte heller registrerat i FMIS. Fyndet bestod av två guldspiraltenar funna tillsammans, vägande "några och tjugu lod" (20 guld lod = 263,4g). Jämförbara exempel i Västergötland finns i bland annat Saleby och Järpås socknar.³

Guldfyndet och fornlämningsmiljöerna ger sammantaget en bild av en rik järnåldersbygd.

Arkivmaterial

Det tillgängliga kartmaterialet från historisk tid för utredningsområdet utgörs framförallt av två kartor. Först storskifteskartan, upprättad 1784 för ett skifte mellan Västölets, Töftas och Torpas byar som genomfördes 1785, illustration 4.⁴ Därefter laga skifteskartan, upprättad 1852 för ett skifte mellan Stora och Lilla Västölets hemman som genomfördes 1854, illustration 5.⁵ I senare tid följer framförallt den häradsekonomska kartan upprättad under perioden 1877-82, illustration 6, samt en hemmansklyvning i Stora Västölet 1925, med tillhörande karta upprättad 1924.⁶

Det kyrkliga arkivmaterial som använts utgörs framförallt av husförhörlängder från Tengene kyrkoarkiv från 1840- till 1850-talet, tillgängliga digitalt via Riksarkivet.⁷ Utöver detta har viss hembygds litteratur använts, framförallt Folke Jönssons *Tengene och Grästorp*, vilken inkluderar en äldre torpinventering.⁸ Ett besök vid Dialekt-, namn- och folkminnesarkivet i

1 FMIS

2 Anonym i Stockholmsposten 1789-09-12 (212), s. 3

3 Statens Historiska Museum. Bengt Jonsgården, Saleby socken: 2 spiralguldenar. Funna vid rågsåning. Vikt: 173 g. SHM 3600. Storgården, Järpås socken (Järpås 96:1): 2 stora spiralguldenar funna vid en stor sten i en åker. Vikt: 334 g. SHM 18861.

4 Lantmäteriet 1785

5 Lantmäteriet 1854

6 Lantmäteriet 1877-82, Lantmäteriet 1925

7 För källor, se bilaga 2

8 Jönsson 1951

Göteborg har gjorts för att få tillgång till Jöns-sons bok samt eftersöka andra källor. Några ytterligare användbara källor hittades dock inte.

Tidigare undersökningar

Strax norr om utredningsområdet utförde dåvarande Skaraborgs länsmuseum 1995 en arkeologisk utredning.⁹ Före utredningen hade uppgifter om sotfläckar synliga i den plöjda åkern inkommit. Vid schaktning i detta parti framkom sotiga fläckar och en bronsnål daterad till vendeltid, vilket resulterade i registreringen av Bjärby 46:1, sannolikt resterna efter en flatmarksgrav. I anslutning till ett bergs-impediment framkom boplatsslämningar i form av sotfläckar, mörkfärgningar, brända och obrända ben samt skärvsten. Denna yta registrerades som Bjärby 45:1, boplat.

Inom utredningsområdet har inga tidigare undersökningar ägt rum.

Metod

Utredningen omfattar arkivstudier och fältinventering. Den naturgeografiska analysen har utförts av Oscar Jacobsson. Den kulturgeografiska analysen och övriga arkivstudier har utförts av Anton Larsson. Fältinventeringen utfördes av Annika Östlund, Andreas Toreld och Anton Larsson. Andreas Toreld utförde hållristningsinventeringen.

Natur- och kulturlandskapsanalys

För att ge ett helhetsperspektiv på utredningsområdets förhistoriska och historiska utveckling utfördes en natur- och kulturlandskapsanalys inför fältarbetet. Analysen gör det möjligt att mer effektivt planera inventeringen.

Den naturgeografiska analysen baseras framförallt på geologiska källmaterial och databaser. Strandlinjeförskjutningen i området studerades i GIS med hjälp av höjddata från Lantmäteriet.

I kulturlandskapsanalysen studerades historiska kartor, marknamn och ortnamn. Kartma-

9 Algotsson 1995

Illustration 7. Andreas söker efter hållristningar. Foto mot väster.

teriet genomfördes avseende spår efter äldre strukturer, men någon regelrätt retrogressiv analys¹⁰ har inte utförts då detta inte bedömdes som relevant.

Under fältarbetet ingick dessa analyser som en del i inventeringsarbetet, det vill säga fältiakttagelserna ligger till grund för en fördjupad analys av det aktuella landskapsavsnittet. Efter genomförd fältinventering utvärderades resultaten mot detta förarbete och vävdes in i en slutgiltig analys.

Inventering

Området inventerades i syfte att identifiera eventuella kulturhistoriska lämningar, fornlämningar och miljöer. Höjdlägen inventerades i första hand efter gravar, och lägre liggande partier och sadellägen efter troliga boplatslägen samt spår av äldre jordbruksaktiviteter. Uppstickande hållar har avsöpts avseende hållrist-

¹⁰ Retrogressiv analys är en kulturgeografisk metod där man försöker läsa ut äldre strukturer och förändringsprocesser i ett yngre källmaterial.

ningar, *illustration 7*. Utöver detta har även andra fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar eftersökts.

Möjliga/troliga lägen för fornlämningar som ej är synliga ovan mark har identifierats. Åkermarken bestod vid inventeringstillfället till största del av stubbåker. Detta gjorde det möjligt att i varje fall bitvis och särskilt i övergången mot omgivande skogsmark avsöka markerna okulärt avseende framförallt flinta och upplöjda anläggningar. En mindre del av utredningsområdets västra del utgjordes av vall, vilket omöjliggjorde denna typ av inventering.

I utredningsområdets sydvästra del finns ett parti om cirka 16 000 m² där jordmassor deponeras. Denna yta inventerades följaktligen inte.

Dokumentation

Nyupptäckta kulturhistoriska lämningar, fornlämningar och miljöer mättes in med RTK-GPS, beskrevs och fotograferades. Fältarbetet fotograferades löpande.

Resultat

Natur- och kulturlandskapsanalys

Naturgeografi

Jordarterna i utredningsområdet domineras nästan uteslutande av glacial lera, med ett antal urbergsimpediment, och detta har troligen haft en något begränsande effekt på åtminstone den förhistoriska bosättningen i området, se *Bilaga 1 bild 1*. En del av bergsimpedimenten inom utredningsområdet är täckta av ett tunt ytlager morän, och i anslutning till bergen finns även begränsade ytor av postglacial sand. Det kan även tänkas att sanden har en större utbredning än vad som framgår av SGUs kartering. Lerslätterna i området har varit svårbrukade med äldre jordbruksredskap, och inte minst de många markavvattningsföretagen som utförts i området under 1900-talet visar att ytorna sannolikt varit mycket vattensjuka.¹¹ Det är därmed först i och med plogens införande under medeltiden som dessa ytor varit möjliga att bruka till åkermark i någon större utsträckning. Istället har de mänskliga aktiviteterna på dylika ytor i första hand begränsats till bete och slätter under förhistorien.

Strandlinjeförskjutningen i området har beräknats utifrån en strandlinjekurva för det närbelägna Hunneberg.¹² En osäkerhet är dock att den exakta förskjutningen mellan den lägsta undersökta nivån på Hunnerberg och den omgivande slätten inte är empiriskt belagd till följd av en avsaknad av lämpliga lokaler för undersökning. Utifrån resultaten från regionen i stort har dock ett medelvärde beräknats av Björck och Digerfeldt som gör det möjligt att grovt beskriva strandlinjeförskjutningen i utredningsområdet.

Landhöjningen har gått relativt fort med cirka 6 cm/år vilket innebär att hela utredningsområdet blottlagts ur havet inom loppet av en 200-årsperiod, se *Bilaga 1 bild 2 och 3*. De första bergsimpedimenten inom utredningsområdet dyker upp ur havet runt 9350 f.Kr., och hela ytan är torrlagd år 9150 f.Kr. (se tidsaxel längst bak i rapporten). Under denna period har ett antal

mindre vikar funnits inom området som möjligen kan ha varit lämpliga för bosättning, om än jämförelsevis kortvarigt.

Till detta tillkommer en ganska komplicerad sjötippningsprocess, som har påverkat de hydrologiska förhållandena i regionen.¹³ Till följd av ett ojämnt istäcke är landhöjningen hastigare i de norra delarna av Vänern jämfört med de södra delarna. Detta innebär att Vänern "tippar", det vill säga att sjön gradvis förskjuts åt söder. Efter att Vänern omvandlats till en insjö har därmed strandlinjen tidigare gått längre norrut än idag, och ytor som idag står under vatten var tidigare torra. Detta påverkar dock inte utredningsområdet – som ligger cirka 7 kilometer från dagens strandlinje – i någon högre grad, men det kan tänkas att avrinningen från de ytor som berörs av utredningen varit något större i det förflutna.

Kulturlandskap

Stora Västölet i Tengene socken och Lilla Västölet i Bjärby socken har ett gemensamt ursprung som en enda frälseägd by, och har under århundradena redovisats tillsammans i skifteskartor och andra handlingar.¹⁴ Det äldsta omnämnandet är ett medeltida brev, daterat den 7 november 1419, då *Westahyrde i Thengene* (Västölet i Tengene) inkluderas i ett gårdsbyte.¹⁵

Ortnamnet är av oklart ursprung, liksom exakt när uppdelning mellan Stora och Lilla Västölet skedde.¹⁶ En möjlig tolkning är att efterleden är densamma som "hölj", en utbuktning i ett vattendrag.¹⁷ Stora och Lilla Västölet ligger också strax väster om den meandrande Mjölån.

Under historisk tid, fram till tidigt 1800-tal, har större delen av utredningsområdet utgjorts av obebyggd skogsmark. Vikten av skogsmark för frälset som utrymme för den nöjesjakt som jaktregalet tillät gäller även här. Hovmannen Johan Ekeblad (1629-1697) nämner i sina brev¹⁸ vid två tillfällen jakt av harar och orrar vid Västölet,

11 Vattenarkivet, Länsstyrelsen Västra Götaland

12 Björck & Digerfeldt 1982

13 Se exv Pässe 1998 för en förklaring av sjötippnings-effekter i Västsverige.

14 Lundahl 1964 s. 48-49

15 Riksarkivet 1419, SDHK-nr. 19376

16 Lundahl 1964

17 Jönsson 1951, s. 339

18 Ekeblad 2004, s. 10 och 52

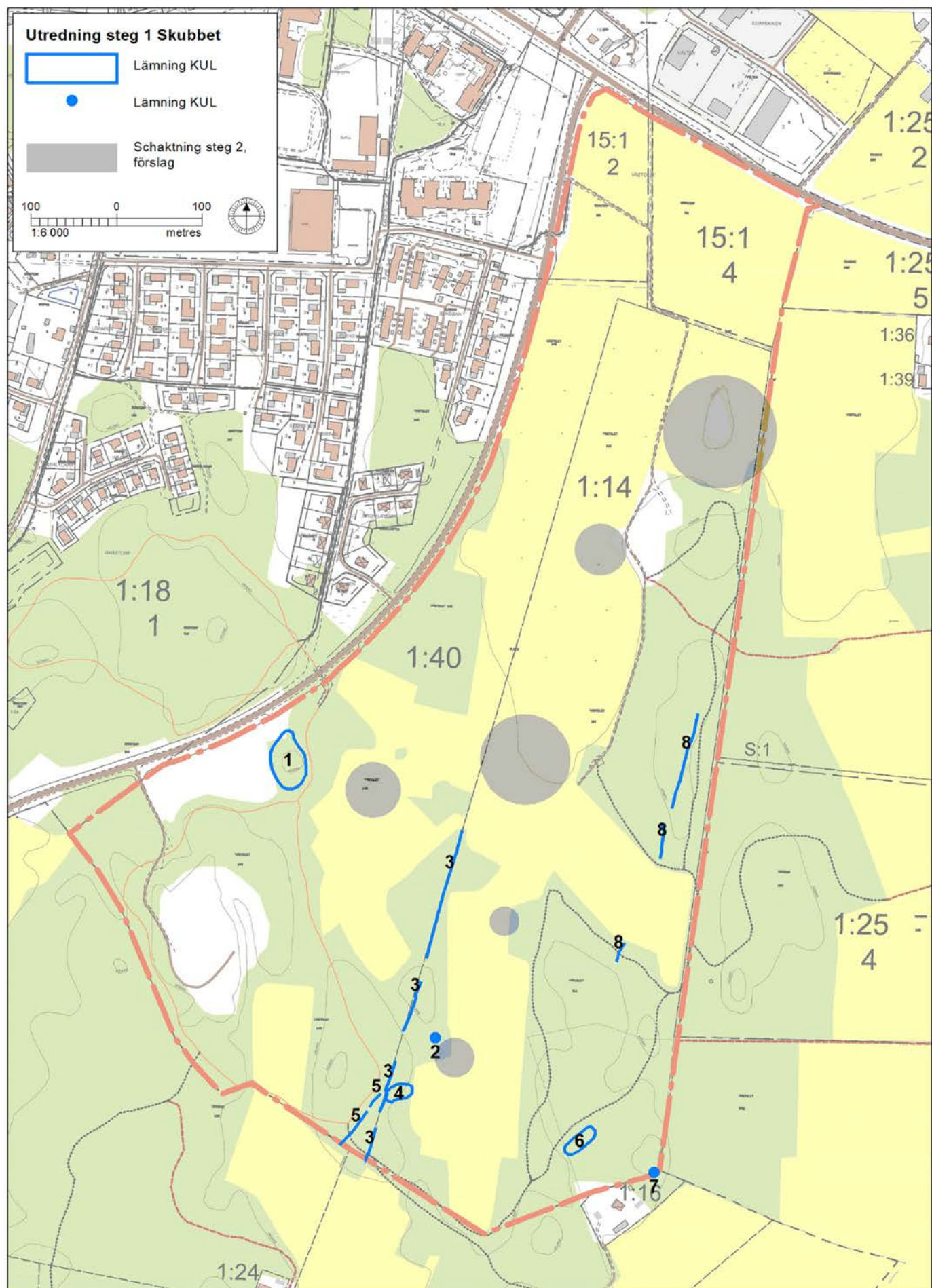

Illustration 8. Kartan visar områden i åkermarken där sökschaktning föreslås inom en eventuell utredning steg 2. Även ett par högre liggande partier inom skogsmarken i den sydvästra delen av området kan komma ifråga för schaktning.

arter vilka frälset ägde ensamrätt på att jaga.¹⁹

Vid storskiftet 1785 lades en skogshage till,²⁰ ett första steg mot uppodlingen, se *illustration 4*. 1785 års triangulära skogshage var 1852 fortfarande tydligt igenkännbar i kartmaterialet, se *illustration 5*, men skogen har ersatts av åkervall.²¹ Merparten av den tidigare skogsmarken har vid denna tid antingen uppodlats med nya tegar, eller i övrigt huggits ner. Denna starka uppodling av skogen sammanfaller med att Stora Västölet 1790 lämnar adligt ägande för att brukas enbart av bönder.²² Från 1789 och framåt återfick de svenska skattebönderna sin jakträtt och adeln framtogs dessa exklusiva privilegier.²³

Under 1800-talet kom utredningsområdet att domineras inte bara av nyuppodlad mark utan även obesutten torp- och backstugebebyggelse, se *illustration 5* och 6. Detta reflekteras i nyre-

gistreringen av lämningarna efter flera sådana lägenheter.

Inventering

Som ett resultat av utredningen har åtta lämningar mätts in, två fornlämningar, KUL nr 1817:1 och 4, och sex övriga kulturhistoriska lämningar, KUL nr 1817:2-3 samt 5-8. Lämningarna utgörs av fyra lägenhetsbebyggelser, tre hägnader och ett gränsmärke, och redovisas på karta *illustration 8*. I *Bilaga 3* finns utförligare beskrivningar. Av *Bilaga 3* framgår även erhållna RAÄ-nummer.

Lägenhetsbebyggelserna utgörs dels av två namngivna torp, *Skrubbesik* (KUL nr 1) och *Skomakars* (KUL nr 4), dels av två backstugor (KUL nr 2 och 6), *illustration 9*, 10 och 11. Torpen är markerade med namn på laga skifteskarta från 1852.²⁴ Backstugorna är troligen markerade på häradsekonomiska kartan från 1877-82.²⁵

Hägnaderna utgörs av hägnadsvallar eller

19 Nyrén, Ulf (2012), s. 93

20 Lantmäteriet 1785

21 Lantmäteriet 1854

22 Jönsson 1951, s. 179

23 Nyrén 2012, s. 56-57

24 Lantmäteriet 1854

25 Lantmäteriet 1877-82

Illustration 9. Det som är kvar av jordkällaren på Skrubbesik, KUL nr 1. Den igenrasade ingången är närmast i bild. De två husgrunderna ligger lite längre upp, till vänster. Foto mot nordost.

Illustration 10. En brunn, källa eller vattenhål med stensatt kant vid Skomakars, KUL nr 4. Den stensatta kanten är uppbyggd i halvcirkelform nedanför en uppstickande bergkant. Anton har rensat källan från grenar. Foto mot nordost.

Illustration 11. Husgrunden efter backstugan KUL nr 6 i den södra delen av utredningsområdet. Foto mot norr.

i det här fallet gränsvallar, som markerar tidigare eller ännu aktuella gränser inom området. KUL nr 5 är belägen i någon typ av gräns på laga skiftet från 1852, kanske en markslagsgräns, *illustration 12*. KUL nr 8 motsvaras av en gräns som är markerad på en storskifteskarta från 1784²⁶ och på laga skifte 1852, *illustration 13*. KUL nr 3, se *omslagsbilden*, är belägen i en ännu aktuell gräns men har mätts in ändå eftersom hägnadsvallen är en relativt ovanlig typ av gränsmarkering. I utredningsområdets södra gräns löper ännu en gränsvall.

I den sydöstra delen av utredningsområdet

har en gränsmarkering mätts in, KUL nr 7, trots att den är belägen i aktuell gräns, *illustration 14*. Detta då den är namngiven på storskifteskarta från 1784 som *Röda klippan*, ett namn som även återkommer i laga skifteskartan från 1852.

Fynd

Inga fynd framkom inom ramen för utredningen.

Schakt, anläggningar och analysresultat

Ingen schaktning har företagits inom ramen för denna utredning. Inga anläggningar har framkommit.

Inga naturvetenskapliga analyser har utförts.

²⁶ Lantmäteriet 1785

Illustration 12. Platsen där gränsvallarna KUL nr 3 och 5 delar sig, strax väster om Skomakars. Nr 3 till vänster rakt mot söder, nr 5 till höger. Foto mot söder.

Illustration 13. Gränsvallen KUL nr 8 i den östra delen av området. Den markerar en gräns som är utritad på laga skifteskarta från 1852, troligen också på storskifteskartan från 1784. Foto mot nordost.

Illustration 14. "Röda klippan", ett gränsmärke i form av en naturformation, markerad med namn på storskifteskartan från 1784. Gränsmarkeringen står i aktuell gräns och klippan är idag ersatt med dubb i berg, strax till vänster om Anton. Ytterligare en gränsvall ansluter till klippan nederst till höger, och markerar gränsen mellan Tengene och Västölet. Foto mot väster.

Tolkning och antikvarisk bedömning

Tidigare okända fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar

Fornlämningar

Två fornlämningar i form av lägenhetsbebyggelser har registrerats inom utredningsområdet. Dessa utgörs av lämningarna efter torpen *Skrubbesik* och *Skomakars*, KUL nr 1817:1 och 4. Dateringen av dessa två till före 1850 baserar sig på arkivstudier.

Kartan tillhörande 1854 års laga skifte är daterad år 1852. Inom Stora Västölets gränser fanns då endast två lägenheter utanför gårdstomten, nämligen *Skrubbesik* och *Skomakars*. Till detta tillkommer Kvarnbacken, belägen öster om utredningsområdet och utanför Stora Västölet. (Att den ligger utanför Stora Västölet beror på att torpet behölls som en exklav för att hemmanet skulle ha kvar en kvarn- och stampplats vid Mjölån.²⁷)

Den relevanta perioden täcks av husförhörlängden för åren 1844 till 1858 i Tengene kyrkoarkiv. Endast ett torp är under denna period namngivet: Kvarnbacken. Om Kvarnbacken räknas bort finns under perioden 1844-1858 totalt fyra hushåll antecknade i husförhörlängden där mannen benämns som "torpare". Utöver dessa finns ett flertal backstugsittare, vars bostäder inte tycks ha markerats i skifteskartan.

Av de fyra torparfamiljerna levde endast två kvar i Stora Västölet under tidigt 1850-tal, och båda dessa hade kommit dit före 1850. Olof Andersson bodde på sitt torp under hela perioden 1844-1858, och Anders Persson inflyttade 1848 och levde kvar länge därefter. Både Olof och Anders anges äga sina lägenheter som förpantningar.²⁸ Av kyrkböckerna framgår det inte vem som bodde på *Skrubbesik* respektive *Skomakars*, men enligt Jönsson bodde Olof Andersson på *Skrubbesik*.²⁹ Sannolikheten är hög för att inget av de två torpen vilka markerats på 1852 års laga skifteskarta anlagts efter år 1850. Se *Bilaga 2* för

vidare diskussion kring *Skrubbesik*.

Skrubbesik går senare under namnen *Olas i Jole* och därefter *Ottetorpet*, efter namnen på torparna.

Jönssons beskrivning av de olika torp- och backstugelämningarna är ofta detaljerade, men då ingen karta bifogats beskrivningarna är det i de flesta fall svårt att identifiera bebyggelsen i geografin. Det är möjligt att tolka Jönssons beskrivningar som att *Skomakars* ligger på ungefär samma plats som *Katrinetorpet*. Så här skriver Jönsson:

14. *Skomakars*. *Hustecken på skk St. Västölet 1852, bortta 1880, med beteckningen »Skomakars«*. Inget känt vidare. Omedelbart V följande.

15. *Katrinetorpet*. Inga spår av stugan, platsen odlad, rester av källare. I SV grundstenar av *ladugård*. Vattenställe med en *apel* vid berg mellan byggnaderna. [...] Byggnaderna uppförda omkr. 1886, och jorområdet SV dessa lagt som undantag för änkan Katarina Gustafsson [...] Husen rivna omkr. 1910.³⁰

Då det är ställt utom rimligt tvivel att torpet *Skomakars* var bebott på 1840-talet, gör Kulturlandskapet bedömningen att det trots denna osäkerhet är rimligt att bedöma lämningarna på platsen som fornlämning.

Övriga kulturhistoriska lämningar

Förutom de båda fornlämningarna har sex övriga kulturhistoriska lämningar har mätts in. Dessa utgörs av två lägenhetsbebyggelser i form av backstugor, KUL nr 1817:2 och 6, tre hägnader i form av gränsvallar, KUL nr 1817:3, 5 och 8, samt ett gränsmärke, KUL 1817:7.

Gränsvallen KUL nr 3 samt gränsmärket KUL nr 7 är belägna i aktuella gränser.

Hägnader i aktuell gräns registreras normalt inte i FMIS enligt nuvarande praxis, men utrymme för registrering finns i Lämningstypslistans formulering: "Hägnadsvallar och stenmurar, belägna i nuvarande socken- eller fastighetsgräns eller annan fungerande gräns, anses inte vara aktigt övergivna och bedöms som Övrig kulturhistorisk lämning".³¹ Jönsson skriver angående

27 Jönsson 1951, s. 179

28 Riksarkivet: Tengene kyrkoarkiv (R) AI:7 1844-1858

29 Jönsson 1951

30 Jönsson 1951, s. 301

31 Riksantikvarieämbetet 2014

hågnadsskyldigheten:

*Jordvallar, stenhag och »skihag« (av kluvet rundvirke) var vanligast. Från Tengenestorp berättas om mellan gårdarnas ägor uppkastade jordvallar, krönte av skihag. Dessa hägnader försvann först in på 1900-talet. Jordvallar, oftast med kraftig vegetation, finns ännu kvar i enstaka fall.*³²

Kulturlandskapet gör bedömningen att då gränsvallen generellt tycks vara en relativt ovanlig lämningstyp, samt att den tycks vara närmast en signatur för detta område, bör även gränsvallen KUL nr 3 registreras i FMIS.

Normalt registreras heller inte gränsmärken i aktuella gränser, men undantag kan göras för gränsmärken "av ålderdomlig typ, t.ex. ett femstenarör eller ett gränsmärke med namn".³³ Kulturlandskapet gör därför bedömningen att eftersom gränsmärket är ålderdomligt och har ett namn, bör gränsmärket KUL nr 7 registreras i FMIS.

32 Jönsson 1951, s. 188

33 Riksantikvarieämbetet 2014

Kulturmiljövärden inom området

Kulturmiljövärdena inom området – så långt de är kända i nuläget – utgörs av lämningarna efter 1700-, 1800- och det tidiga 1900-talets småskaliga agrara bebyggelse och intensiva markutnyttjande. På 1700-talet utgjordes området delvis av betad utmark, men framförallt av skogsmark. Under 1800-talet tillkommer både torp och backstugor inom området. Namnet *Skomakars* pekar på en möjlig födkrok för åtminstone en invånare.

Inom utredningsområdets skogspartier syns ännu på flera ställen spår efter nu igenlagda åkertegar, *illustration 15*. Spåren utgörs främst av diken som omgärdar flata partier, men i anslutning till backstugan KUL nr 6 finns även vallar och stensträngar och vad som rimligen är rester efter så kallade havreåkrar i form av ryggade parceller. De här uppräknade agrara lämningarna är relativt sentida och har inte registrerats inom ramen för utredningen. De är dock värdefulla vittnesbörd om en period i landets historia som inte är så avlägsen i tid men desto mer avlägsen vad gäller levnadsförhållanden.

Illustration 15. Resterna av en åkeryta strax söder om Skomakars. Åkerlappen är avgränsad av grunda diken och låga vallar. Foto mot sydost.

Troliga lägen för fornlämningar som ej är synliga ovan mark

Vid besiktning av åkermarken gjordes inga iakttagelser, så som fynd av flinta eller kol/skärvsten. Då området är mycket flackt och landhöjningen gick fort finns det troligen inte några omfattande stenåldersboplatser inom området. Fyndet av en stenyx av lihultstyp söder om utredningsområdet (Tengene 17:1) visar dock på mänsklig närvaro även under äldsta tid. I närområdet finns däremot gott om olika typer av järnålderslämningar vilket tyder på en fast och relativt sett stor befolkning vid denna tid. Tidigare registrerade lämningar verkar framförallt vara knutna till vattenflödena, det vill säga Nossan och Mjölån.

Inom ramen för arkivstudierna framkom uppgifter om ett guldfynd på intilliggande fastighet. Detta guldfynd samt den boplat och troliga brandgrav som undersöktes 1995 strax norr om utredningsområdet, Bjärby 45:1 och Bjärby 46:1, visar att det kan finnas fornlämningar även i relativt flacka partier samt kring låga impediment.

Illustration 8 visar förslag på ytor som föreslås utredas genom sökschaktning inom en eventuell utredning steg 2. Till dessa markerade ytor tillkommer ytterligare ett par mindre ytor i de högre liggande skogsbevuxna partierna i den sydvästra delen av utredningsområdet.

Värdering av måluppfyllelsen

Fältarbete och arkivstudier har utförts enligt plan. Inga avvikelser har rapporterats.

Förslag på ytterligare åtgärder inför kommande skede

I det fall exploateringsplanerna kvarstår föreslår Kulturlandskapet att en arkeologisk utredning steg 2 utförs inom berört område, i form av sökschaktning med grävmaskin inom föreslagna ytor på åkermarken samt enstaka ytor i skogsmarken. Avsikten är att eftersöka järnålderslämningar och i andra hand stenålderslämningar. Detta kompletteras förslagsvis med metalldetektering.

Resultaten från inventering och arkivstudier visar på en komplex fornlämningsbild. Områdets topografi är flack och ger dålig ledning till potentiella metalltida boplatser. Sett till topografi och tidigare registrerade fornlämningar och fynd framstår det dock inte som otänkbart att det inom området kan finnas ytterligare platser med flatmarksgravar, eller lokaler där andra typer av metallfynd kan framkomma. Att tillämpa yttäckande metalldetektering är det bästa sättet att hitta dessa lokaler, givet storleken på området och den flacka topografin. För att denna metod ska ge något annat än lösfynd måste den dock kompletteras med schaktning för att klarlägga om fyndet kommer från en bevarad kontext.

Kulturlandskapet föreslår i första hand att de båda fornlämningarna, KUL nr 1817:1 och 4, får kvarligga orörda. Om så inte är möjligt bör de förundersökas efter att utredningsskedet avslutats. De båda fornlämningarna visar på en viktig del av utvecklingen inom 1800-talets samhälle. Det gör även de övriga kulturhistoriska lämningarna varför ett helhetsperspektiv bör tas på hur kulturmiljön ska behandlas i detaljplanarbetet, oavsett om objekten hanteras inom kulturmiljölagen eller miljöbalken.

För fornlämningar gäller att de förutom själva lämningen även omges av ett så kallat fornlämningsområde. Fornlämningsområdet utgörs av ett så stort område på marken (eller sjöbotten) som behövs för att bevara fornlämningen och ge den tillräckligt utrymme med hänsyn till dess art och betydelse. Fornlämningsområdets storlek avgörs av länsstyrelsen från fall till fall.

Fornlämningar är skyddade enligt 2 kap i Kulturmiljölagen (KML) och genom miljöbalkens generella hänsynsregler, där stor vikt läggs vid hänsyn till kulturlämningar och kulturmiljöer. Ansökan om ingrepp i lämningar lämnas till länsstyrelsen.

Gränsmärken i aktuell gräns är skyddade enligt 14 kap 8 § brottsbalken. Ansökan om säkerställande av gränsmärke lämnas till Lantmäteriet.

Källor

Litteratur

Algotsson, Åsa	1995	<i>Särskild utredning på fastigheten Västölet 1:25, Tengene socken, Grästorps kommun, Västergötland</i> . Rapport 1995:38. Skaraborgs länsmuseum.
Björck, Svante & Digerfeldt, Gunnar	1982	"Late Weichselian shore displacement at Hunneberg, southern Sweden, indicating complex uplift." I <i>GFF</i> , 104. 131-55.
Ekeblad, Johan	2004	<i>Breven till Claes: om livet och hovet på Kristinas tid</i> . Svenska klassiker. Redigerad av Sture Allén. Stockholm: Svenska akademien.
Jönsson, Folke	1951	<i>Tengene och Grästorp: ett storkommuncentrum</i> . Trollhättan: Trollhättans tr.-ab.
Lundahl, Ivar	1964	<i>Ortnamnen i Skaraborgs län. D. 15, Viste härad: territoriella namn</i> . Uppsala: Kungl. Ortnamnskommissionen.
Riksantikvarieämbetet	2014	<i>Lista med lämningstyper och rekommenderad antikvarisk bedömning</i> . Version 4.1. Dat 2014-06-26.
Nyrén, Ulf	2012	<i>Rätt till jakt: En studie av den svenska jakträtten ca 1600-1789</i> . Avhandling från institutionen för historiska studier. Göteborg: Göteborgs universitet.
Pässe, Tore	1998	"Lake-tilting, a method for estimation of glacio-isostatic uplift." I <i>Boreas</i> , 27. 69-80.

Digitala källor

Anonym	1789	Stockholmsposten 1789-09-12 (212), s. 3. Hämtad från www.tidningar.kb.se den 2018-09-19.
FMIS	2018	Fornsök, http://www.fmis.raa.se Besökt 2018-08-23
Riksarkivet	1419	Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbreven (1419), SDHK-nr. 19376. Datering 7 november 1419, utfärdandeort Skara. Hämtad från www.sok.riksarkivet.se/sdhk den 2018-09-18.
Riksarkivet	1844-1858	Tengene kyrkoarkiv (R) AI:7 1844-1858 https://sok.riksarkivet.se/kyrkoarkiv
Statens Historiska Museum	2018	Statens Historiska Museums kataloger, SHM 3600 och SHM 18861. http://mis.historiska.se/mis/sok/sok.asp Besökt september 2018.
Vattenarkivet, Länsstyrelsen Västra Götaland	2018	Handlingar rörande dikningsföretag. https://www.lansstyrelsen.se/vastra-gotaland/tjanster/karttjanster-och-geodata.html

Kartor

Lantmäteriet, Lantmäterimyndigheternas arkiv	1785	Storskifte 1785, 16-BJY-2A
Lantmäteriet, Lantmäterimyndigheternas arkiv	1854	Laga skifte 1854, 16-TAE-32
Lantmäteriet, Rikets allmänna kartverks arkiv	1877-82	Häradsekonomiska kartan 1877-82, Grästorp J112-42-9
Lantmäteriet, Lantmäterimyndigheternas arkiv	1925	Hemmansklyvning 1925, 16-TAE-131

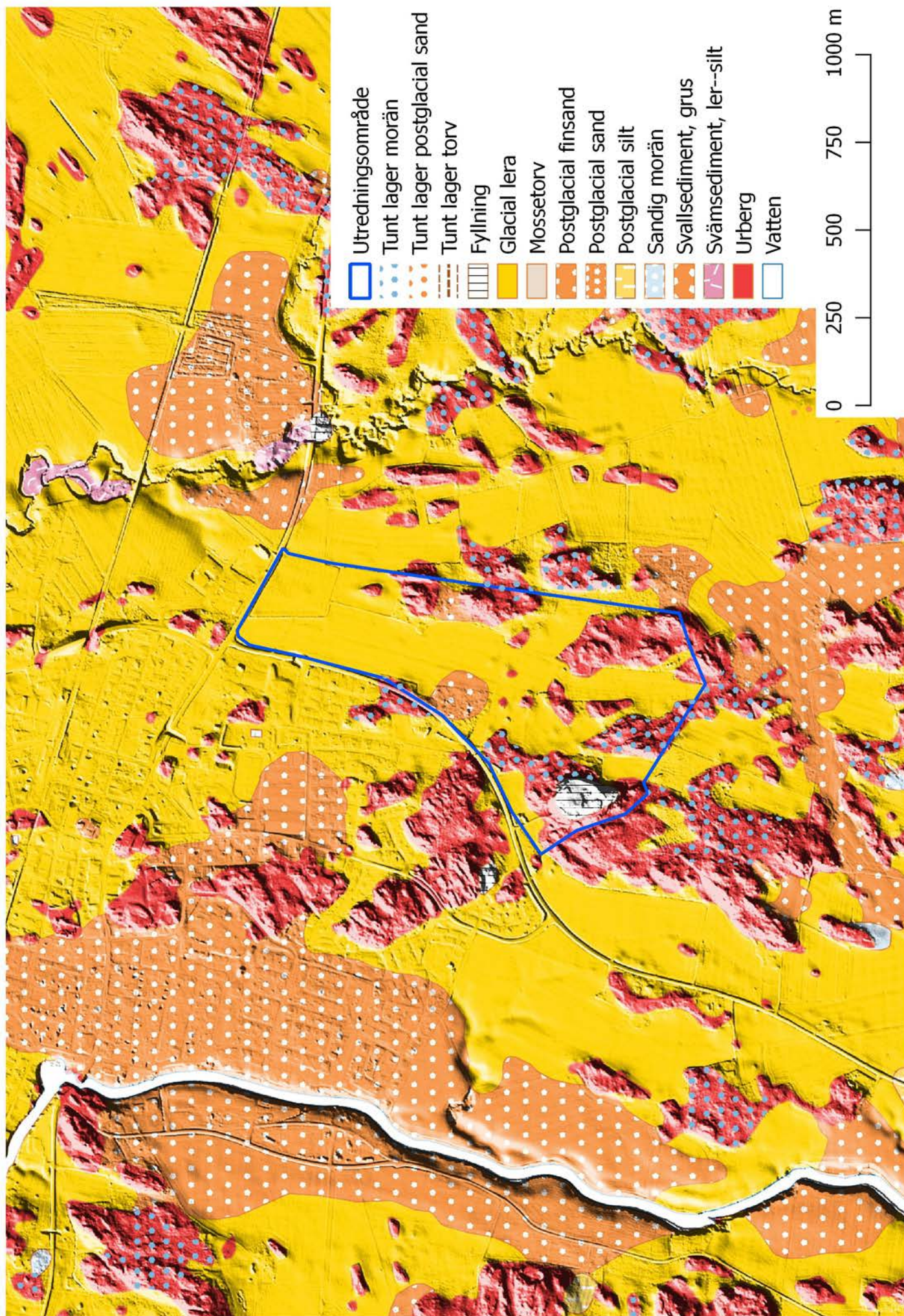
Bilagor

Bilaga 1. Jordarter och havsnivåer (Oscar Jacobsson)

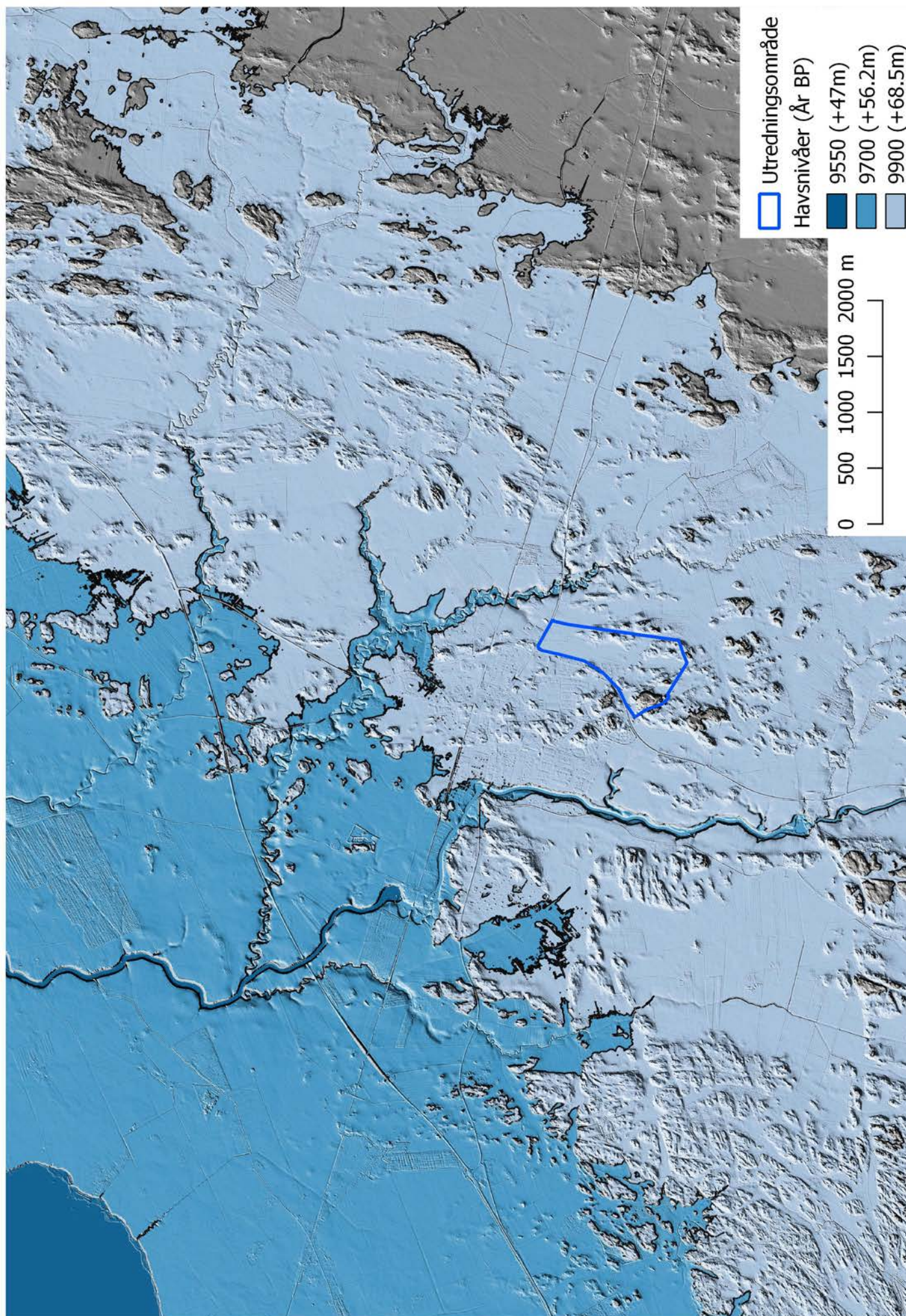
Bilaga 2. Fördjupad arkivstudie: Änkemannen Olof Andersson (Anton Larsson)

Bilaga 3. Registrerade lämningar

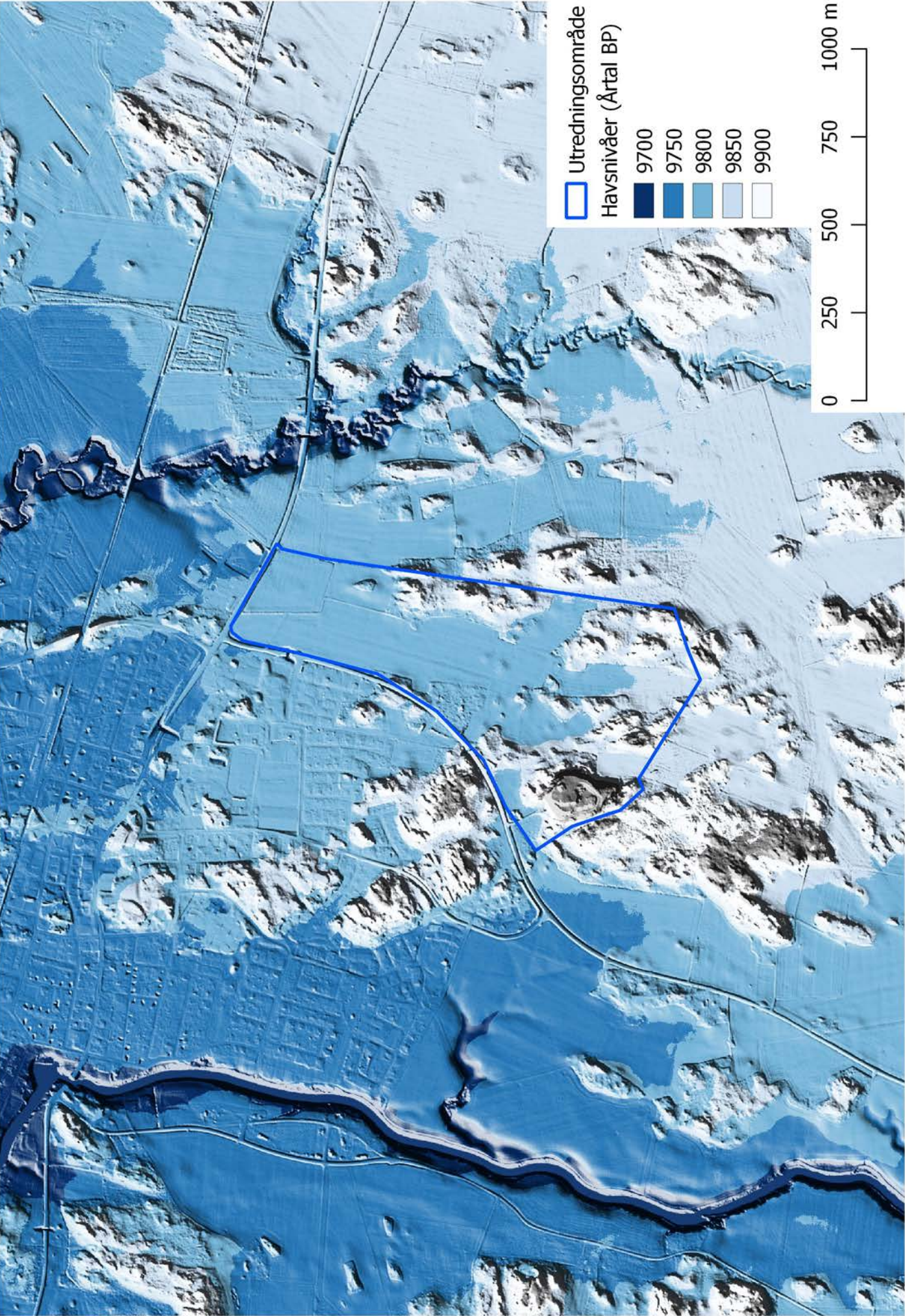
Bilaga 1.1 Jordarter

Bilaga 1.2 Havsnivåer

Bilaga 1.3 Havsnivåer, området

Bilaga 2. Fördjupad arkivstudie: Änkemannen Olof Andersson

Anton Larsson 2018-09-27

Sedan tidigt 1800-tal har torpare och backstugsittare levt inom utredningsområdet på Stora Västölets marker. Genom att Tengene sockens kyrkoarkiv sällan eller aldrig namnger denna bebyggelse blir det mer eller mindre omöjligt att spåra exempelvis individuella torpare tillhörande specifika torp. En utförlig torpinventering utförd av hembygdsforskaren Folke Jönsson (1951) till boken *Tengene och Grästorp* beskriver dock ett par torpare och backstugsittare som levt på Stora Västölet, sannolikt inom utredningsområdet men utan geografiska angivelser. Bland dem finns backstugan "Stolpes" bebodd av en man kallad "Stolpen" vars hustru Stina emigrerade till Amerika efter hans död på 1880-talet, och "Katrinetorpet" vilket beboddes av änkan Katarina Olofsdotter och revs omkring 1910.¹ Ingen av dessa går tyvärr att knyta till de specifika lämningar vilka påträffats under utredningen, med undantag av ett: torpet Skrubbesik, dvs. KUL 1817:1.

En studie av torpet Skrubbesik, eller som det senare kom att kallas "Olas i Jole" respektive "Ottetorpet" enligt Jönsson,² skulle kunna fokusera på flera olika personer. En studie av Kerstin Andersdotter och hennes bouppteckning är fullt möjlig, likaså en studie av de sista torparna på platsen, Maja Stina Johansson och Otto Olofsson, vilka flyttade torpet till Kronogården 1897.³ Här har en avgränsning gjorts till att studera Kerstins make Olof Andersson, "Ola i Jole", då majoriteten av de tillgängliga källorna beskriver just honom. Detta då Olof var Folke Jönssons mormors far, och det kyrkliga arkivmaterialet kan kombineras med Jönssons familjeberättelser om honom, vilka tyvärr utelämnar Kerstin. Så långt som de går att bekräfta tycks dessa uppgifter stämma överens med arkivens information.

Olof föddes år 1806 i Tengene socken, medan Kerstin var född i Tunhem socken antingen 1802, 1804 eller 1806 beroende på vilken kyrkobok som anses pålitlig. Båda två har en oklar bakgrund, då deras familjer och födelsehem inte kunnat lokaliseras. Ett tag sammanlevde paret i Björke socken, där äldste sonen Anders föddes. Familjen fick totalt sex barn. Anders (född 19 juli 1827), Johan (född 5 februari 1830), Gustaf (född 11 december 1833), Johanna (född 20 juni 1835), Carl (född 13 februari 1843), Lars (född 23 februari 1846).⁴ Barnadödligheten gör sig synlig, likaså rättssystemet. Sonen Carl dog mycket tidigt, tre år gammal, den 1 november 1846. En oidentifierad "bröstsjukdom" var dödsorsak, densamma som för åtta andra sockenbor samma år.⁵ Sonen Gustaf hade problem med lagen. År 1853 dömdes han för första resan snatteri,⁶ en dom som följde honom i prästens anteckningar fram tills hans bortgång 1866 med oklar dödsorsak, 33 år gammal.⁷

Den 28 mars 1871 dog Kerstin, 69 år gammal enligt prästen. Begravningen hölls den 2 april. Som dödsorsak angavs "bröstvärk", i detta fall sannolikt återigen nå-

1 Jönsson, Folke (1951), s. 300-301.

2 Jönssons identifikation av Skrubbesik som identiskt med sin mormors fars torp skulle eventuellt kunna vara felaktigt, även om det i skrivande stund inte finns anledning att anta detta. Skulle detta vara fallet utgör Olof Anderssons liv ändå ett gott exempel på hur livet kunde te sig för en torpare i Stora Västölet under 1800-talet.

3 Jönsson, Folke (1951), s. 300.

4 Tengene kyrkoarkiv (R) AI:7 1844-1858, s.137.

5 Tengene kyrkoarkiv (R) C:4 1811-1849, s. 247.

6 Tengene kyrkoarkiv (R) AI:7 1844-1858, s.137.

7 Tengene kyrkoarkiv (R) F:2 1850-1879, s. 34.

gon oidentifierad lungsjukdom.⁸ Olof framlevde resten av sitt liv som änkeman, vilket även framgår av hans egen dödsnotis. Den 18 oktober 1884 dog han, enligt kyrkoboken 77 år, 11 månader och 17 dagar gammal. Familjetraditionen berättar, som beskrivs nedan, om vad som orsakade hans bortgång. Prästen själv skrev bara ner ett frågetecken i kolumnen för dödsorsak. Något begravningsdatum finns inte heller angivet.⁹ Mindre än två veckor senare, den 29 oktober, förrättades bouppteckningen. Samtliga då levande arvingar deltog: de myndiga sönerna Johan och Lars, och dottern Johanna. Hon var omyndig, eftersom hon var gift med Lars Eriksson i grannhemmanet Kolsbogården. Det dröjde fram till 1921 innan gifta kvinnor blev myndiga, så maken var hennes laglige förmyndare. Det var också han, tillsammans med bröderna, som undertecknade att boets behållning på totalt 1472 kronor (infodringar inräknade) blivit riktigt uppskattad.¹⁰

När Kerstin dog 1871 anges det i parets gemensamma bouppteckning att de ägde inte bara en utan två torplägenheter, varav en tycks ha legat i ett annat hemman. Dessutom tycks mängden gårdsredskap inte reflektera ett enda hushåll.¹¹ Därför kan detta dokument kanske inte ses som representativt för enbart torpet i Stora Västölet. Rörligheten mellan torp och backstugor kunde vara stor, och familjen bodde kanske inte i Skrubbesik under hela tiden i Stora Västölet. Jönsson beskriver att byggnaderna i Skrubbesik uppfördes 1845, men redan före det anges familjen som boende i Stora Västölets hemman.³ I Olofs egen bouppteckning 1884 anges att han hade, vid dödstillfället, en 14 års besittningsrätt på torpet. Denna rätt och själva torpstugan värderades till totalt 500kr.¹⁰

Jönsson beskriver sin mormors far som en liten satt man, klädd i träskor eller stövlar, "gångjärnspäls" och förkläde.³ Mycket riktigt anger bouppteckningen två par stövlar och ett par träskor. Utöver skodon finns en mängd olika kläder. Säkert kunde det bli mycket kallt i stugan om vintrarna. Förutom femton skjortor, tre par byxor, tre västar, en hatt och lite andra persedlar återfinns bl.a. några halsdukar, två mössor, ett par vantar och flera pälsar. Huggen ved till ett värde av nästan 9kr fanns till vintermånaderna. Olof sov på en madrass fylld med strå, och ägde fyra olika lakan och tre stickade täcken.¹⁰

Hemmalivet är i övrigt svårt att säga mycket om, men det är tydligt att den lilla stugan var sparsamt inredd - men inte helt som ett ensamhushåll, och ibland med kanske lite underliga designval. Olof levde ensam efter att hustrun gick bort. Hela möbleringen bestod av en soffa, fyra stolar, två sängar, ett skänkskåp, fyra bord, fem kistor, och inte mindre än tre väggur. Köksgeråden bestod av två grytor, en kastrull, fem bleckbunkar, fem lerfat, en flaska, ett stop, en stekpanna, en kniv, en kaffebrännare, två koppar, en balja, två baktråg och två ämbar.¹⁰

Tyvärr anger bouppteckningen endast "diverse böcker" värda 2kr som hemmets läsmaterial, men med dem också ett par glasögon (vilka tillsammans med en dosa och en kam var värda endast 10 öre). En ensam lampa lyste upp.¹⁰ Kanske var det religiösa texter som lästes. Många hem hade katekeser, psalmböcker och tryckta predikningar, och Olof beskrivs som en "förnöjsam och gudfruktig" man av sitt barnbarns barn. Han ska regelbundet ha vandrat till Tengene kyrka (ca 2km

8 Tengene kyrkoarkiv (R) F:2 1850-1879, s. 78.

9 Tengene kyrkoarkiv (R) F:3 1880-1894, s. 5.

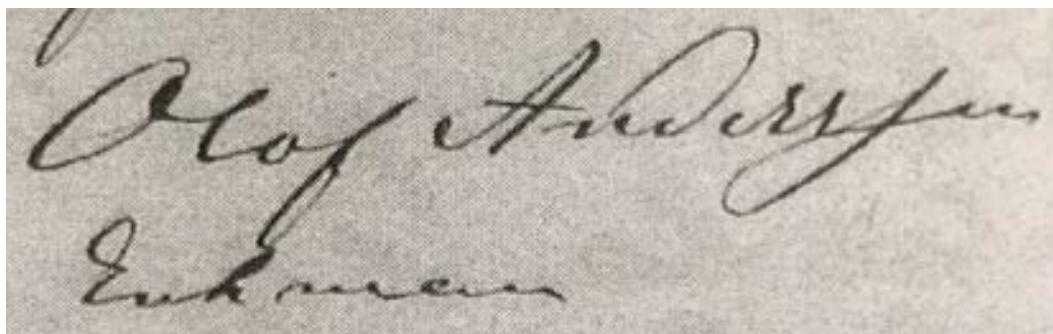
10 Åse och Viste häradsrätt (R) FII:18 1881-1884, s. 1871-1875.

11 Åse och Viste häradsrätt (R) FII:16 1871-1875, s. 231-237.

bort fågelvägen) och ofta infunnit sig en timme före gudstjänsten. Det var också detta som kan ha blivit hans död, då han enligt Jönsson ådrog sig sin lunginflammation under ett starkt regn som överraskat honom på hemvägen från kyrkan.³

Jordbruket var i sanning småskaligt, och bisysslorna många för att få en inkomst att leva på. Jönsson säger att ”varje öre tillvaratogs”, och beskriver hur Olof födde upp häst och ett par kor, arbetade som dagsverkare åt bönderna i trakten, och odlade både säd och potatis. Dessutom var han enligt Jönsson biodlare,³ vilket dock inte syns i bouppteckningen. När Olof dog i oktober månad var höstsäsongen ännu inte över: tröskad råg till ett värde av 4kr fanns i ladan, men även otröskad havre samt ärtor till ett värde av 50kr. Till detta kom potatis för 20kr. Det enda djur han hade var en ensam ko, värderad till 50kr. Bland jordbruksredskapen återfinns bl.a. en kärra, en plog, två harvar och två liar, bland lite andra verktyg som t.ex. två sågar, två slipstenar, en hammare, en yxa, en skovel, en spade, och så vidare.¹⁰

Trots detta kunde Olof enligt Jönsson, ”genom sparsamhet och idoghet”, lägga undan en slant som han lånade ut till ”behövande”.³ Detta visas i bouppteckningen. Med avrundade ören, och med räntan inkluderad, var A. P. Larsson skyldig Olof totalt 131kr, Gustaf Svensson 171kr, Gustaf Andersson 94kr, L. Aug. Österberg 52kr, Lars Olofsson 211kr, A. Fandlig 44kr, och till sist svärsonen Lars Eriksson endast 3kr. Samtliga bodde i Stora Västölet, Grästorp, eller andra närliggande gårdar. Det rör sig om stora mängder kapital i dåtidens obesuttna samhälle. Skulder hade Olof inga, utöver arvingarnas utgifter för begravning och bouppteckning. Några kontanta penningar eller sparkonton fanns inte heller.¹⁰

Källor

Jönsson, Folke (1951). Tengene och Grästorp: ett storkommuncentrum. Trollhättan: Trollhättans tr.-ab.

Tengene kyrkoarkiv (R) AI:7 1844-1858.

Tengene kyrkoarkiv (R) C:4 1811-1849.

Tengene kyrkoarkiv (R) F:2 1850-1879.

Åse och Viste häradsrätt (R) FII:16 1871-1875.

Åse och Viste häradsrätt (R) FII:18 1881-1884.

Bilaga 3. Lämningar

KUL nr	RAÄ nr Tengene	Typ	Ingående delar	Orien- tering	Längd (m)	Bredd (m)	Djup / höjd (m)	Mark- slag	Läge	Beväxtning
1817:1	68	Lägenhets- bebyggelse		N-S	65	40	-	Skog	Krön	Trädbevuxen
			<i>Husgrund</i>	<i>N-S</i>	<i>8</i>	<i>6</i>	<i>0,2</i>		<i>Krön</i>	<i>Trädbevuxen</i>
			<i>Husgrund</i>	<i>O-V</i>	<i>4,5</i>	<i>4</i>	<i>0,1</i>		<i>Krön</i>	<i>Övertorvad</i>
			<i>Jordkällare</i>	<i>O-V</i>	<i>6</i>	<i>4</i>	<i>0,6</i>		<i>Sluttning</i>	<i>Trädbevuxen</i>
			<i>Hägnad</i>	<i>NV-SO</i>	<i>8</i>	<i>0,6</i>	<i>0,5</i>		<i>Impedi- ment</i>	<i>Trädbevuxen</i>
			<i>Hägnad</i>	<i>N-S</i>	<i>9</i>	<i>0,6</i>	<i>0,5</i>		<i>Impedi- ment</i>	<i>Beväxt med buskar</i>
			<i>Hägnad</i>	<i>N-S</i>	<i>6</i>	<i>0,4</i>	<i>0,3</i>		<i>Impedi- ment</i>	<i>Beväxt med buskar</i>
			<i>Hägnad</i>	<i>N-S</i>	<i>30</i>	<i>2</i>	<i>0,6</i>		<i>Sluttning</i>	<i>Trädbevuxen</i>
1817:2	71	Lägenhets- bebyggelse	Husgrund	N-S	8	6,5	0,1	Skog	Mkt flackt.	Trädbevuxen
1817:3	74	Hägnad		NNO- SSV	400	1,4	1	Skog	Varie- rande	Trädbevuxen
			<i>Gränsvall</i>	<i>-</i>	<i>157</i>	<i>1,4</i>	<i>0,5</i>		<i>Sänka</i>	<i>Trädbevuxen</i>
			<i>Gränsvall</i>	<i>-</i>	<i>62</i>	<i>1,4</i>	<i>0,3</i>		<i>Sänka</i>	<i>Trädbevuxen</i>
			<i>Gränsvall</i>	<i>-</i>	<i>63</i>	<i>1,4</i>	<i>1</i>		<i>Sänka</i>	<i>Trädbevuxen</i>
			<i>Gränsvall</i>	<i>-</i>	<i>37</i>	<i>1,4</i>	<i>0,3</i>		<i>Krön</i>	<i>Trädbevuxen</i>
1817:4	72	Lägenhets- bebyggelse		NO-SV	35	20	-	Skog	Svag sluttning	Trädbevuxen
			<i>Brunn / kallkälla</i>	<i>Vid SO foten av berg i dagen</i>	<i>2</i>	<i>1,4</i>	<i>0,7</i>		<i>Sänka</i>	<i>Ej beväxt</i>
			<i>Jordkällare</i>	<i>N-S, öppning mot S</i>	<i>7,5</i>	<i>6</i>	<i>1</i>		<i>Sluttning</i>	<i>Trädbevuxen</i>
			<i>Husgrund</i>	<i>N-S</i>	<i>6</i>	<i>4,5</i>	<i>0,4</i>		<i>Sluttning</i>	<i>Trädbevuxen</i>

Beskrivning	Skade-status	Antikvarisk status
Torpet Skrubbesik enl laga skifte 1854. Lämningen består av 3 husgrunder och 4 hägnader. De fyra hägnaderna/stenraderna verkar motsvaras väl av två olika (gräns)markeringar på lagskifteskartan. Angivna mått stämmer relativt väl med markeringen på laga skifte. Nu belägen intill parkering och rastplats. Möjligen har lämningar skadats vid anläggandet av dessa, men det är svårt att se isf. <i>Husgrund med spisiröse. Spisiröset är 0,6 m h, innehåller sten och tegelfragm. Grunden är uppbyggd av natursten 0,1-0,55 m stor. Grunden är låg, och mkt otydlig i N änden.</i> <i>Enkel grund av stenar 0,25-0,5 m stora, lagda med ca 0,15-0,3 m avstånd. Troligen ekonomibyggnad på syllsten. Grunden är mycket låg, den rektangulära ytan framstår som nedsänkt i förhållande till omgivande mark.</i> <i>Innermått: 1,8 m br, 2,6 m l, 0,6 m dj. Gång i V, 0,6 m br. Stenar 0,1-0,6 m stora. Gången övergår i stig/dike. Orienteringsstolpe placerad i.</i> <i>Stenrad. Stenar 0,2-0,65 m stora. Höjd 0,1-0,5 m.</i> <i>Denna stenrad och de två följande på ungefärlig linje på framstickande bergsparti.</i> <i>Stenrad. Enstaka större block, upp till 0,9 m stora.</i> <i>Stenrad. Stenar ca 0,2-0,5 m stora.</i> <i>Stenrad. Röjningssten längs dike och äldre odlingsyta i V. Varierande bredd fr 0,6 m. Större stenar i S (även block), mindre stenar 0,05-0,4 m stora i N.</i>	Oskadad	Fornlämning
Husgrund med spisiröse. Endast natursten. Spisiröset är 0,4 m h och består av sten. Tegelfragment framkom vid sondning. Grunden är låg och kraftigt övertorvad. Motsvaras troligen av backstuga markerad på häradsekonomisk karta. 12 m V om husgrunden finns en stor grop, 4 m bred och 0,7 m djup, med oklar funktion.	Oskadad	Övrig kulturhistorisk lämning
Gränsvall, vall med diken på (oftast) båda sidor. Konstruerad mellan uppstickande berg. Ställvis bruten, möjligen för avrinning eller passage, med 1-3 m stora luckor. Höjden varierar längs de olika partierna, 0,3-1 m h. Höjden anges från botten av diket till toppen på vallen. Bredden är i stort ensartad, och avser bredden på vallen. Diket är i allmänhet 0,7 m br och 0,2 m dj under omgivande markyta. Belägen i aktuell gräns. Möjligen uppfattas vallen dock inte som aktuell gräns; i N delen iaktogs ett järnrör ett par m V om vallen. <i>Ställvis 0,7m h på O sidan.</i> <i>Lite mer utplanad på denna del.</i> <i>I S änden drygt m-hög.</i> <i>Flack, inte så hög. Ansluter till fastighetsgräns i S.</i>	Oskadad	Övrig kulturhistorisk lämning
Torpet Skomakars enl laga skifte 1854. Lämningen består av en husgrund, en jordkällare och enstensatt kalkkälla/brunn. Belägen i tät granskog. Tomtmarkeringen på laga skifte är betydligt större (ca 80x45 m) än de mått som anges här. S om syns en åkeryta med diken, nu igenvuxen med gran, markerad på laga skifte. <i>Stensatt brunn/källa i halvcirkelform nedanför uppstickande bergsida. Upp till omgivande markyta 1 m dj, angivet mått avser stenkonstruktionen som ej når hela vägen upp. Kanten konstruerad av natursten, 0,15-0,5m stora. 3 varv synliga/kännbara. Full av skogsbös o förmultnade pinnar.</i> <i>Enkel källare. Ett block i ingången. Innermått 3 m l, 1,5 m br. Djupmått på insidan. Intill 10 stenar synliga, resten jordsidor. Ingång 0,8 m br.</i> <i>Husgrund utan spisiröse. Natursten i grunden, otydlig i N. Inget spisiröse kunde kännas vid sondning. Grundstenar 0,1-0,75 m stora. Trappsten vid V långsidan.</i>	Oskadad	Fornlämning

KUL nr	RAÄ nr Tengene	Typ	Ingående delar	Orien- tering	Längd (m)	Bredd (m)	Djup / höjd (m)	Mark- slag	Läge	Beväxtning
1817:5	73	Hägnad		NO-SV	77	1,4	0,5	Skog	Sluttning	Trädbevuxen
			<i>Gränsvall</i>		20	1,4	0,5		<i>Sluttning</i>	<i>Trädbevuxen</i>
			<i>Gränsvall</i>		51	1,4	0,5		<i>Sluttning</i>	<i>Trädbevuxen</i>
1817:6	69	Lägenhets- bebyggelse		NO-SV	40	15	-	Skog	Sluttning	Trädbevuxen
			<i>Jordkällare</i>	<i>Öppning mot S</i>	6	4	1		<i>Sluttning</i>	<i>Trädbevuxen</i>
			<i>Husgrund</i>	<i>O-V</i>	8	6	0,2		<i>Sluttning</i>	<i>Trädbevuxen</i>
1817:7	75	Gränsmärke	Natur- formation	-	-	-	4	Skog	Krön	Ej beväxt
1817:8	70	Hägnad		NNO- SSV	300	2	0,5	Skog	Sluttning	Trädbevuxen
			<i>Gränsvall</i>	<i>SSV- NNO</i>	115	1,5	0,5		<i>Flackt</i>	<i>Trädbevuxen</i>
			<i>Gränsvall</i>		40	1,5	0,4		<i>Svag sluttning</i>	<i>Trädbevuxen</i>
			<i>Gränsvall</i>	<i>N-S</i>	22	2	0,4		<i>Flackt</i>	<i>Trädbevuxen</i>

Bild 1. Husgrund vid Skrubbesik, KUL nr 1. Troligen rester efter en ekonomibygnad uppförd på syllstenar. Jordkällaren syns där bakom till höger. Foto mot söder.

Beskrivning	Skade-status	Antikvarisk status
Gränsvall. Bredden avser själva vällen. Höjden avser från dikesbotten till toppen av vällen. Diket är i allmänhet 0,7 m br och 0,2 m dj under omgivande markyta. Ansluter till gränsvall nr 3 vid Skomakars (nr 4), och löper ner till fastighetsgränsen i SV. Ej aktuell gräns. Motsvaras av markering på laga skifte 1854.	Oskadad	Övrig kulturhistorisk lämning

Gör en svag sväng. Mellan de två delarna en grop med oklar funktion.

Ansluter till fastighetsgräns i S.

Troligen relativt sentida. Motsvaras troligen av backstuga markerad på häradsökonomisk karta. Ca 30 m SO om husgrunden samt ca 20 m V om jordkällaren finns nu igenvuxna odlingsytor, med stenrader, diken och odlingssten.

Oskadad

Övrig kulturhistorisk lämning

Insidesmått: 1 m dj, 1,5x2 m stor. Ingången 0,8 m br. Inrasad sten, minst 5 lager sten i väggen. Belägen i kanten av ledningsgata intill motionsspår.

Husgrund med rejält spisiröse med mkt tegel. Natursten i grunden. Rester av tegelsten, tegelpannor, järnföremål, glas. Akleja, fläder. Belägen intill motionsspår.

Uppstickande klippa. Höjdmått mkt ungefärligt då omgivande terräng är mkt ojämn. Belägen i aktuell gräns, i skärningen mellan tre fastigheter. Namngiven "Röda klippan" på storskifte 1785. Dubb i berg anger aktuell gränspunkt. Gränsvall ansluter till berget från SO.

Oskadad

Övrig kulturhistorisk lämning

Gräns markerad på såväl storskifte 1785 som laga skifte 1854. Ej aktuell gräns. Möjligen sammanfaller gränsen med en äldre sockengräns. Bredd avser vall + dike. Höjd från botten av dike till toppen av vällen. Är ojämnare och mindre tydlig än nr 3 och nr 5, med fler hål, öppningar och oregelbundenheter. Oftast dike bara på ena sidan. Oftast i flack terräng, svaga lutningar.

Oskadad

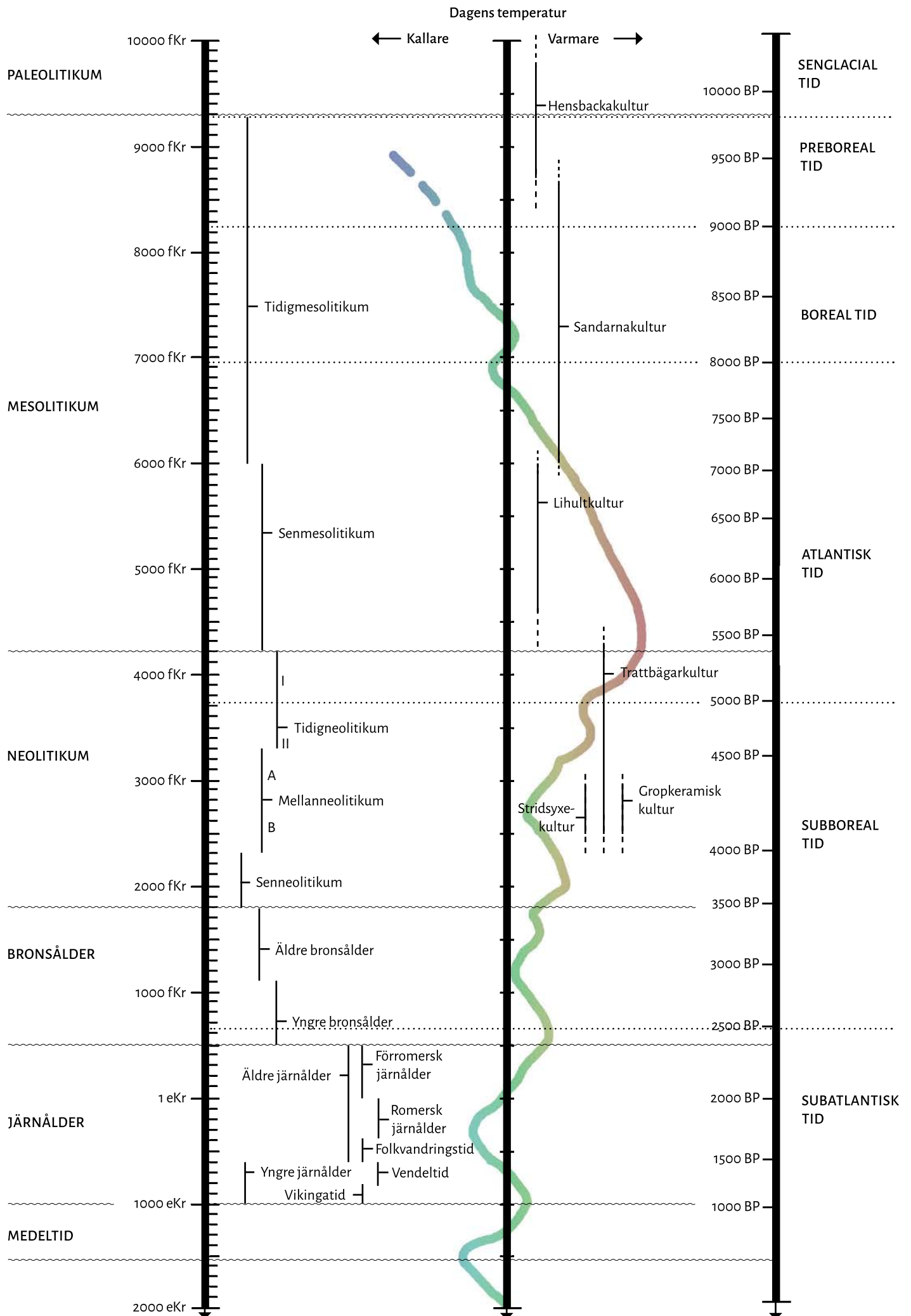
Övrig kulturhistorisk lämning

Flack, svagt kuperad terräng

Kort fortsättning S om åkergräde.

Bild 2. Jordkällaren tillhörande backstuga KUL nr 6. Fotot är taget från bakre vällen, Anton står vid ingången. Foto mot sydost.

Grästorp 15:1 m fl, Grästorps kommun, Västra Götalands län
Arkeologisk utredning steg 1

Kulturlandskapet har utfört en arkeologisk utredning steg 1 inom ett område strax öster om Grästorp. Som ett resultat av utredningen har två fornlämningar och sex övriga kulturhistoriska lämningar mätts in. Fornlämningarna utgörs av två torp, och resterande lämningar av två backstugor, tre gränsvallar och ett gränsmärke.

Kulturmiljövårderna inom området utgörs av lämningarna efter 1700-, 1800- och det tidiga 1900-talets småskaliga jordbruksbebyggelse och intensiva markanvändning. I områdets skogspartier syns ännu spår efter nu igenvuxna små åkrar: diken, vallar och stensträngar. De här lämningarna är relativt sentida och berättar om en period i landets historia som inte är så avlägsen i tid men desto mer avlägsen vad gäller levnadsförhållanden.